

Podstawa wydania:

Dzieła Jana Tarnowskiego kasztelana krakowskiego i hetmana wielk. koronnego, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1858;

Jana Tarnowskiego „Consilium rationis bellicae”, wyd. Biblioteka Kórnicka, Kórnik 1879;

Jan Tarnowski, *Zasady sztuki wojskowej (Consilium rationis bellicae)*, Lwów 1882

Copyright © by Wydawnictwo Marek Derewiecki

Wszelkie prawa zastrzeżone

Redakcja i korekta: Zespół

Projekt okładki: PA

Skład i łamanie: PA

ISBN 978-83-66315-95-2

VintageBooks

Wydawnictwo Marek Derewiecki

ul. Szkotnia 29a, 32-650 Kęty

e-mail: kontakt@vintagebooks.pl

Księgarnia: www.vintagebooks.pl

SPIS TREŚCI

Przedmowa wydawcy	4
CONSILIUM RATIONIS BELLICAE	9
Prooemium	10
Przedmowa (Przekład z języka łacińskiego)	12
Król jego miłość	14
Hetman	19
Wojska ciągnięcie	29
Rotmistrz	32
Rycerstwo	35
Poddanie zamku	38
Furmani	38
Szynkarze	39
Obrona pospolita	40
Obrona obecna	42
Nauka kładzenia obozu	47

PRZEDMOWA WYDAWCY

Literatura polityczna, publicystyka i piśmiennictwo wojskowe w XVI wieku rozwijały się w głównej mierze pod wpływem istniejącego wówczas zagrożenia tureckiego, będącego ogólnoeuropejskim, palącym problemem politycznym. Rzeczpospolita szczególnie odczuwała to zagrożenie, ponieważ narzędziami ekspansywnej polityki Imperium Osmańskiego byli gospodarowie wołoscy oraz Tatarzy krymscy, z którymi toczono nieustanne walki. Z tego powodu w utworach literackich często pojawiały się wątki antytureckie, a w piśmiennictwie wojskowym poruszano taktyczne aspekty walki z Tatarami i Turkami.

Wśród polskich, renesansowych tekstów dotyczących wojskowości, poprzedzających dzieło Jana Tarnowskiego należy wyróżnić: *Pamiętniki Janczara, czyli Kronika Turecka Konstantego z Ostrowicy* (między 1496 a 1501, pierwsze wydanie drukiem: 1828), autorstwa Serba Konstantego Mihajlovicia z Ostrowicy; *Spraw i postępów rycerskich i przewag opisanie krótkie z naukami w tej zacnej zabawie potrzebnymi* Stanisława Łaskiego (między 1539 a 1545, pierwsze wydanie drukiem: 1599) oraz księgę *O wojnie*, stanowiącą rozdział *De Republica emendanda (O naprawie Rzeczypospolitej)* Andrzeja Frycza Modrzewskiego, dzieła wydanego w 1551 roku¹.

Należy jeszcze w tym miejscu wymienić *Księgi o rycerskich rzeczach a sprawach wojennych*, napisane po niemiecku przez Albrechta Hohenzollerna w 1555 r., a przetłumaczone na język polski w 1561 r. na polecenie Zygmunta Augusta. Jest to dzieło istotne, ze względu na bliską współpracę autora z Janem Tarnowskim: obaj autorzy konsultowali się w sprawach wojskowych, prowadząc obszerną korespondencję.

¹ Janusz Sikorski, *Polskie piśmiennictwo wojskowe od XV do XX wieku*, Warszawa 1991, s. 52–69.

Kolejną pracą z tego okresu, poświęconą w całości sprawom wojskowym, była *Consilium rationis bellicae* hetmana Jana Tarnowskiego, wydana drukiem w 1558 roku. W opinii historyków wojskowości traktat ten jest pierwszym, w pełni oryginalnym i jednocześnie najwybitniejszym dziełem staropolskiego piśmiennictwa wojskowego XVI wieku.

Jan Tarnowski, z racji pełnionego urzędu hetmana wielkiego koronnego, zdobytej praktyki i doświadczenia, jako naczelny dowódca całej armii koronnej, był w sposób szczególnie predestynowany do napisania traktatu o sztuce wojennej.

Tarnowski był człowiekiem starannie wykształconym, uznanym politykiem, wyróżniającą się postacią doby Renesansu, nie tylko w skali polskiej, ale i europejskiej, a przede wszystkim dowódcą wojskowym, cieszącym się opinią znakomitego stratega.

Doświadczenie wojskowe zaczął zdobywać mając 20 lat, kiedy wziął udział w kampanii orszańskiej w 1508 r., jako dowódca zaciężnej chorągwi jazdy. Następnie w 1509 r. uczestniczył w zwycięskiej wyprawie do Mołdawii, w 1512 r. w bitwie z Tatarami pod Łopuszmem, a w 1514 r. w bitwie pod Orszą, jako dowódca hufca jazdy. W 1520 r. wziął udział w wojnie z Krzyżakami, a w rok później został wysłany na pomoc Węgrom w walkach z Turkami, jako dowódca wojsk zaciężnych. W roku 1524 rozbił pod Lwowem kilkutyсяczny zagon turecki.

W roku 1527 Tarnowski otrzymał od króla Zygmunta Starego stanowisko hetmana wielkiego koronnego. Tym samym został odpowiedzialny za obronę południowo-wschodnich kresów Rzeczypospolitej, permanentnie zagrożonych najazdami Tatarów i Wołochów.

Do sukcesów militarnych Tarnowskiego należą ponadto: zwycięstwo nad Wołochami pod Obertynem w 1531 r.; zdobycie Homla i Staroduba w wojnie z Moskwą w 1535 r.; zmuszenie hospodara mołdawskiego do zawarcia pokoju podczas oblężenia Chocimia w wojnie 1538 roku².

Tarnowski posiada też duże zasługi w dziedzinie modernizacji i organizacji polskiej armii. Dokonał zmiany organizacji wojska ze średniowiecznej, w odpowiadającą współczesnym mu metodom walki (wprowadzenie taborów wzorowanych na husyckich). Stworzył służby

² Z. Spieralski, *Jan Tarnowski 1488–1561*, Warszawa 1977.

sztabu generalnego nowoczesnej armii, artylerię konną, szpitale polowe, korpus szancknechtów (saperów), oddziały logistyczne, zajmujące się kierowaniem ruchem taborów i zakładaniem obozów, wprowadził kodeks dyscypliny wojskowej.

Tarnowski u schyłku życia postanowił przekazać potomnym swoje bogate doświadczenie militarne w postaci traktatu o sztuce wojennej. Owocem tej decyzji było dzieło opublikowane pod łacińskim tytułem *Consilium rationis bellicae*, ale napisane po polsku.

Praca powstawała etapami. Jej genezy należy dopatrywać się w artykułach wojennych wydawanych doraźnie rotmistrzom przez hetmana, w czasie poszczególnych kampanii wojennych. W tekście można znaleźć też fragmenty zaczerpnięte z *Porządku praw rycerskich* Zygmunta Augusta z 1557 roku. Po przeróbkach swoich artykułów i uzupełnieniach z literatury wojskowej polskiej i obcej, Tarnowski napisał ok. 1555 r. pracę pod tytułem *Rada sprawy wojennej*, będącą pierwszą wersją *Consilium rationis bellicae*. W ostatecznej wersji tego dzieła zaszły zmiany, ponieważ autor usunął rozdział dotyczący obrony twierdz. Prawdopodobnie chciał to zagadnienie opracować osobno, ale realizację tego zamiaru przerwała jego śmierć w 1561 roku. Pozostawił jednak rękopiśmienne opracowanie, dzięki któremu został uznany w historiografii za pierwszego w Polsce teoretyka nowożytnej sztuki fortyfikacyjnej.

Consilium rationis bellicae zostało wydane w Tarnowie w 1558 roku przez drukarza Łazarza Andrysowica, który ukończył pracę 9 marca tegoż roku, za „rozkazaniem i nakładem” hetmana³.

³ Janusz Sikorski, dz. cyt., s. 72–73.

TREŚĆ DZIEŁA

Jak już wspomnieliśmy traktat został napisany po polsku, z łacińskim tytułem i wstępem. Zasadnicza treść składa się z 11 niewielkich rozdziałów, jego problematyka jest jednak różnorodna. Punkt wyjścia rozważań autora stanowi ogólny problem zapewnienia właściwego poziomu obronności Rzeczypospolitej. Tarnowski rozpatruje go głównie z wojskowego punktu widzenia, odsuwając zagadnienia społeczne, gospodarcze i polityczne na plan dalszy. Praca porusza w dużej mierze problematykę dotyczącą strategii i taktyki, przy czym ta ostatnia jest potraktowana najbardziej szczegółowo.

Wśród głównych zagadnień można wyróżnić:

a) ogólny problem zapewnienia właściwej obronności państwa, zwłaszcza na kresach południowo-wschodnich;

b) strategię i taktykę, a zwłaszcza sposoby walki z Tatarami i Turkami;

c) problemy szczegółowe, takie jak: organizacja, uzbrojenie, szkolenie, dyscyplina, finansowanie i zaopatrzenie wojska;

d) myśl stworzenia stałego wojska zaciężnego, jako jeden z najważniejszych postulatów dzieła, ze względu na niezdatność pospolitego ruszenia do samodzielnego działania i brak środków na finansowanie obrony potocznej.

Warto dodać, że inni autorzy renesansowi, piszący na tematy wojskowe niejednokrotnie kopiowali fragmenty lub nawet całe prace, podpisując się pod nimi swoim nazwiskiem. Treść *Consilium rationis bellicae*, jest z kolei w pełni oryginalna i wynika z wiedzy oraz doświadczenia, które hetman Jan Tarnowski zdobył w takcie całego swojego życia.

PODSTAWA WYDANIA

Podstawę wydania niniejszej publikacji stanowią trzy wcześniejsze edycje: wydanie Turowskiego z 1858 roku⁴, wydanie Księgarni Polskiej z 1882 roku⁵ oraz wydanie Biblioteki Kórnickiej z 1879 roku, zawierające oryginalne faksymile⁶.

Transkrypcja *Proemium* (wstępu) pochodzi z wydania Turowskiego, jego przekład i treść zasadnicza *Consilium* z wydania Księgarni Polskiej, natomiast podział na 11 rozdziałów został wprowadzony na podstawie oryginału, którego dwie pierwsze edycje nie posiadały.

⁴ *Dzieła Jana Tarnowskiego kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858.

⁵ Jan Tarnowski, *Zasady sztuki wojσκowej (Consilium rationis bellicae)*, wyd. Księgarnia Polska, Lwów 1882.

⁶ *Jana Tarnowskiego „Consilium rationis bellicae”*, wyd. Biblioteka Kórnicka, Kórnik 1879.

PRZEDMOWA

(Przekład z języka łacińskiego)

Gdy taki los i przeznaczenie rzeczy ludzkich, że zgoda i pokój między ludźmi rozmaitych królestw i prowincji wiecznie trwać nie mogą, i że po długo trwałym pokoju, wojna niekiedy następować musi, a sama zmienność rzeczy uczy, iż każde królestwo, nie mniej obawiać się drugiej, jak pierwszego spodziewać się powinno, najlepszą tedy, a rządcom królestw i prowincji arcypożyteczną rzeczą jest, aby się zawczasu starali o to, iżby kraje i ludy im poddane, na wojnę, którąby im mógł wydać nieprzyjaciel zawsze były przygotowane, i do wszelakiego odporu przysposobione. Szczęśliwe to albowiem państwo, powiadają, które w czasie pokoju, przyszłych wojen się lęka, i zaiste prawda to szczerą, że spodziewany pocisk mniej bywa srogi. Królowie zatem, księżęta, i ci co rzeczami pospolitemi rządzą, tak sobie poczynać winni, iżby w czasie pokoju radzili i rozmyślali o przyszłych wojnach, ażeby wedle sił swoich nieprzyjaciela odeprzeć, i od karków go i granic swoich odpędzić mogli.

Że zaś sama rzecz pokazuje, iż wojna jest dwojaka: zaczepna i odporna, i że pierwsza z ambicji i żądzy panowania, jaką widzimy u Turków, druga zaś z konieczności obrony własnej i braci swoich pochodzi, – przeto pisać o pierwszej, na ten raz nie sądziłem być rzeczą potrzebną. Wojna bowiem takowa przeciwna jest rozumowi, który każdemu na swoim przestawać każe, – przeciwna i Bogu, który cudzego pożądać zakazuje. Zresztą, kto tego rodzaju wojnę zaczynać myśli, takie do niej, stósownie do sił swoich przygotowanie czyni, jakie za dostateczne do dopięcia zamierzonego celu uważa. Postanowiłem więc napisać tylko o tym drugim rodzaju wojny, która odporną się zowie, a którą wieść sam Bóg zwierzchniemu nakazuje urzędowi; albowiem nie nadaremnie on miecz dzierży, ale dla wetowania klęsk narodowych. A jeżeli domowe klęski pomsty wołają, cóż dopiero zewnętrzne, które nam nieprzyjaciel zadaje, posiadłości naszych i naszych braci napadając, grabiąc, i rozliczne krzywdy wyrządzając.

Najprzód tedy ogólne zasady prowadzenia wojny odpornej napisać należy. Potem to, na co w szczególności zważać trzeba, zwłaszcza tu

RYCERSTWO

Rycerstwo iżby porządnie, statecznie, posłusznie we wszem się zachowali, czyniąc to wszystko, co im będzie od hetmana rozkazano, i mają to wszystko zachować jako się napisało: Napierwej, ktoby w wojszce burzki, bunty działał, ma być na gardle karan. A tak aby bunty nie były, gdy po kogo poślą do hetmana, abo do tych na któreby hetman posłuszeństwa abo sprawę przełożył, tedy nie ma iść żaden w wielkim poczcie, jeno z małym pocztem przyjaciół swych.

Ktoby się na swego rotmistrza targał, ma być na gardle karan.

Ktoby w nocy jaką zamieszkę uczynił, ma być na gardle karan.

Ktoby z wojska uciekł bez odpuszczenia, ma być na czci karan. Miejsca swego ktoby w bitwie nie strzegł, tak jako go szykują, ma być na czci karan.

Na straż, na posłuchy, ktoby jechać nie chciał, gdy mu rozkażą, abo będąc, izby swą wołą zjechał bez rozkazania, na gardle ma być karan.

Gdy bitwa jest, ktoby się na łupiech stanował, ma być na czci karan.

Potkać się z nieprzyjacielem bez rozkazania nikt nie ma, ale gdzieby rozkazano, kto się nie potka ma być na czci karan. Także też hetman rozkaże abo godło da trąbieniem, gdy mają ku szturmowi przypuścić; ktoby inak czynił, także ma być karan.

Ktoby zwadę w wojszce uczynił: jeśli rany, tedy gardło, jeśli tylko miecza do będzie, tedy rękę traci, abo na hetmańskiej łasce będzie karanie. Z nieprzyjacielem ktoby rokowanie jakie czynił oprócz hetmańskiego rozkazania, ma być na gardle karan.

Ktoby około wojska po drogach przekazał tym co żywność do wojska wożą, abo za wojskiem jadą, taki każdy na gardle ma być karan.

Kościół ktoby wyłupił, ma być na gardle karan.

Dziewkę albo niewiaстę ktoby zgwałcił, ma być na gardle karan.

Zbroję ktoby utracił, abo ją przegrał, a nie miał jej, ma być na gardle karan.

Wóz ktoby z rzędu wytargnął, tak jako już wozy obozowe szykują, ma być na gardle karan. Abowiem nie mniej to waży, jakoby u zamku abo u miasta w murze abo w parkanie dziurę udzielał, i przeto picznych wozów, rydwanów, kolas, nie mają w rzędy stawiać, ponieważ ich